

انواع شکاف پژوهشی به مثابه خاستگاه مقالات علمی جدید

نیلوفر شرفی

دانشجوی دکتری سیاستگذاری علم و فناوری دانشگاه تهران، تهران، ایران. (niloofar.sharafi@ut.ac.ir)

۱- مقدمه

شناسایی و تبیین شکاف‌های پژوهشی از بنیادی‌ترین ارکان فرآیند تولید دانش است. هر پژوهش اصیل بر پایه مسأله‌ای شکل می‌گیرد که عموماً در کاستی موجود در منابع قبلی ریشه دارد. با این حال، علی‌رغم جایگاه محوری این امر، در مورد تعریف شکاف پژوهشی و انواع آن اختلاف نظر وجود دارد که به‌ویژه در میان پژوهشگران نوپا، که اغلب در تبیین و صورت‌بندی شکاف پژوهش با دشواری مواجه‌اند، آشکارتر است. متن حاضر، برگرفته از مقاله «یک رده‌بندی از شکاف‌های پژوهشی» اثر مایلز (۲۰۱۷)^۱ است که در پاسخ به این نیاز نوشته شده است. نویسنده با بهره‌گیری از مدل پنج‌گانه رابینسون و همکاران (۲۰۱۱)^۲ و مدل شش‌گانه مولر-بلوخ و کرانتز (۲۰۱۴)^۳، چارچوبی تلفیقی و بازنگری‌شده ارائه می‌دهد که هفت نوع شکاف پژوهشی را تعریف و دسته‌بندی می‌کند. این مقاله به غنای ادبیات روش‌شناسی یاری رسانده و الگویی جامع برای طبقه‌بندی شکاف‌های پژوهشی ارائه کرده است و بدین ترتیب، ابزاری سودمند در اختیار پژوهشگران، به‌ویژه دانشجویان تحصیلات تکمیلی، قرار می‌دهد تا بتوانند در فرآیند مرور ادبیات و تدوین پروپوزال، خلأهای تحقیقاتی را به‌صورت نظام‌مند شناسایی و مستند سازند. بدین ترتیب، کار مایلز را می‌توان تلاشی ارزشمند برای تبدیل یک دغدغه مبهم و انتزاعی به چارچوبی تحلیلی و روشن دانست. یادداشت حاضر خلاصه‌ای از اهم نکات مطرح شده در این مقاله است.

۲- انواع شکاف پژوهشی

-شکاف شواهد

شکاف شواهد یا شکاف تناقض شواهد، زمانی رخ می‌دهد که نتایج پژوهش‌های پیشین در سطح کلی و انتزاعی‌تر با یکدیگر تناقض دارند؛ هر چند در ظاهر مستقل و معتبر هستند. یعنی یافته‌های جدید، نتیجه‌گیری‌های مطالعات پیشین را نقض می‌کنند.

doi: doi.org/ 10.22034/jstp.2025.14124

¹ Miles, D. (2017), *A Taxonomy of Research Gaps: Identifying and Defining the Seven Research Gaps*

² Robinson, K., Saldanha, I. & McKoy, N.A. (2011). *Development of A Framework for to Identify Research Gaps Systematic Reviews, Journal of Epidemiology*, 64(1), pp. 1325-1330.

³ Müller-Bloch, C. & Kranz, J., (2014). *A Framework for Rigorously Identifying Research Gaps in Qualitative Literature Reviews, The Thirty Sixth International Conference on Information Systems, Fort Worth 2015*, pp. 1-19.

تناقض شواهد از آنجا شکل می‌گیرد که هر جریان پژوهشی به‌تنهایی استدلال معتبری ارائه می‌دهد، اما نتایج آن‌ها هم‌خوانی ندارند. شناسایی این شکاف مستلزم تحلیل جداگانه هر جریان پژوهش و سپس ترکیب نتایج برای آشکار ساختن موارد متناقض و علت احتمالی آن‌هاست. (مثلاً پژوهش‌ها یافته‌های متفاوت و متناقضی را در خصوص اثر شبکه‌های اجتماعی بر انتقال دانش و یادگیری ارائه نموده‌اند).

-شکاف دانشی

شکاف یا خلأ دانشی زمانی رخ می‌دهد که یافته‌های مورد انتظار در یک حوزه وجود ندارند. این شکاف می‌تواند ناشی از فقدان پژوهش‌های کافی در یک موضوع باشد. همچنین ممکن است نتایج پژوهش‌ها با انتظارات اولیه شهودی یا نظری همخوانی نداشته باشند. شناسایی این شکاف به پژوهشگران امکان می‌دهد مسیرهای جدیدی برای تولید دانش و پر کردن خلأهای اساسی بیابند. (مثلاً مطالعات اندکی به آثار طولی آموزش نظام‌مند سواد مالی به کودکان پرداخته‌اند).

-شکاف عمل-دانش

شکاف عمل-دانش یا شکاف تعارض عمل با دانش، زمانی پدید می‌آید که رفتارها و رویه‌های حرفه‌ای با یافته‌ها یا توصیه‌های پژوهشی همخوانی ندارند. در این وضعیت، میان آنچه پژوهش‌ها به‌عنوان الگوی مطلوب معرفی می‌کنند و آنچه در عمل توسط متخصصان اجرا می‌شود، فاصله وجود دارد. بررسی این شکاف می‌تواند به کشف دلایل این ناهماهنگی کمک کند و زمینه‌ساز پژوهش‌های کاربردی‌تر شود. اهمیت پرداختن به این شکاف در آن است که پیوند میان نظریه و عمل را تقویت کرده و می‌تواند به اصلاح رویه‌های حرفه‌ای بینجامد. (مثلاً با وجود اینکه روانشناسی و علوم شناختی ایده‌هایی در خصوص راهکارهای موثر مصورسازی داده‌ها به دست داده‌اند، اما کارآمدی این روش‌ها در عمل کمتر سنجیده شده است).

-شکاف روش‌شناختی

شکاف روش‌شناختی زمانی رخ می‌دهد که در پژوهش‌های پیشین، از نظر روش و طراحی تحقیق تنوع کافی وجود نداشته باشد و این محدودیت بر نتایج اثر گذاشته باشد. این شکاف به‌ویژه زمانی آشکار می‌شود که یک موضوع عمدتاً با یک روش خاص مطالعه شده و سایر روش‌ها یا رویکردهای ترکیبی نادیده گرفته شده‌اند. پر کردن این خلأ مستلزم به‌کارگیری طرح‌های پژوهشی متفاوت است تا امکان کشف ابعاد تازه پدیده فراهم آید. توجه به شکاف روش‌شناختی به پیشبرد تنوع و عمق در تحقیقات علمی یاری می‌رساند. (مثلاً اغلب مطالعات مرتبط با رهبری سازمانی صرفاً با استفاده از روش‌های کیفی انجام شده و داده‌های کمی چندان مورد استفاده قرار نگرفته‌اند).

-شکاف تجربی

شکاف تجربی یا خلأ تجربی زمانی رخ می‌دهد که یافته‌ها یا فرضیات پژوهشی مطرح شده در پژوهش‌های پیشین به‌طور مستقیم مورد آزمون یا تأیید تجربی قرار نگرفته باشند. بسیاری از موضوعات صرفاً در سطح نظری بررسی می‌شوند و داده‌های میدانی یا واقعی برای ارزیابی آن‌ها وجود ندارد. پرداختن به این شکاف مستلزم اجرای پژوهش‌های تجربی و گردآوری داده‌های عینی است تا اعتبار نظریه‌ها و مدل‌های موجود سنجیده شود. پر کردن این شکاف به تقویت اعتبار علمی و ایجاد پشتوانه‌ای محکم برای تصمیم‌گیری‌های مبتنی بر شواهد کمک می‌کند. (مثلاً بسیاری از مطالعات تغییرات اقلیمی در سطح نظری باقی مانده‌اند و داده‌های تجربی کافی درباره‌ی واکنش واقعی شهرهای ساحلی کشورهای کم‌درآمد به تهدیدات اقلیمی وجود ندارد).

-شکاف نظری

شکاف نظری یا خلأ نظری زمانی رخ می‌دهد که نظریه‌های موجود توانایی تبیین کامل یک پدیده را نداشته یا توضیحاتی متناقضی در رابطه با آن ارائه نمایند. در این شرایط، پژوهشگران می‌توانند به مقایسه، نقد و توسعه‌ی نظریه‌ها پرداخته یا چارچوب‌های تازه‌ای را برای توضیح پدیده طراحی کنند. پرداختن به این شکاف به غنای ادبیات نظری کمک می‌کند و مسیرهای جدیدی برای فهم عمیق‌تر پدیده‌ها می‌گشاید. اهمیت این نوع شکاف در آن است که می‌تواند مبنایی برای شکل‌گیری پارادایم‌های نوین در حوزه‌های علمی باشد. (مثلاً نظریات مختلفی برای توجیه رفتار مصرف‌کننده ارائه شده‌اند، اما تاکنون هیچ یک نتوانسته‌اند تمام ابعاد آن را پوشش دهند).

-شکاف جمعیتی

شکاف جمعیتی زمانی پدید می‌آید که برخی جمعیت‌ها یا خرده‌گروه‌ها در پژوهش‌های پیشین به‌درستی نمایندگی نشده یا نادیده گرفته شده باشند. این گروه‌ها می‌توانند شامل زنان، اقلیت‌های قومی، گروه‌های سنی خاص یا سایر دسته‌های کمتر مطالعه‌شده باشند. چنین شکافی موجب می‌شود یافته‌های موجود قابلیت تعمیم محدودی داشته باشند. پر کردن این خلأ پژوهشی نه تنها جامعیت علمی را تقویت می‌کند، بلکه به ارتقای عدالت و شمول‌گرایی در تولید دانش نیز منجر می‌شود. (مثلاً در خصوص سلامت روان نوجوانان و مقایسه آن میان کشورهای مختلف، مطالعات کمی انجام شده است).

۳-دستورالعمل نوشتن بخش شکاف پژوهشی

مایلز الگوریتم جامعی برای نوشتن بخش شکاف پژوهشی در آثار علمی ارائه می‌دهد؛ که خلاصه آن در ادامه بیان شده است:

- **گام ۱- مرور پژوهش‌های پیشین:** ابتدا باید برخی از مطالعات مهم و مرتبط را معرفی کنید. این مرور نشان می‌دهد که موضوع مورد نظر شما پیش‌تر چگونه بررسی شده و چه ابعادی از آن مورد توجه بوده است.
- **گام ۲- شناسایی خلأها، تناقض‌ها یا ناهماهنگی‌ها:** با استناد به مرور انجام‌شده، مشخص کنید که چه ابعاد یا یافته‌هایی مغفول مانده‌اند، چه تناقض‌هایی در نتایج وجود دارد یا چه گروه‌ها/ابعادی کمتر بررسی شده‌اند. این بخش همان نقطه آغاز تعریف شکاف پژوهشی است.
- **گام ۳- توضیح اهمیت و ضرورت پرداختن به شکاف:** بیان کنید که چرا این خلأ یا تناقض اهمیت دارد و پر کردن آن چه ارزش علمی یا کاربردی خواهد داشت. این توجیه باید نشان دهد که پژوهش شما صرفاً تکرار گذشته نیست؛ بلکه به گسترش دانش موجود کمک می‌کند.
- **گام ۴- ارائه بیان روشن از هدف و سهم پژوهش:** در پایان، یک جمله یا پاراگراف خلاصه بنویسید که هدف مطالعه شما را در پرتوی شکاف‌های شناسایی‌شده توضیح دهد. این بخش باید مستقیماً نشان دهد پژوهش شما چه کمکی به رفع آن شکاف‌ها می‌کند و سهم علمی یا عملی آن چه خواهد بود.^۱

^۱ تذکر سردبیر: شخصاً برحسب تجربه‌ای که دارم به پژوهشگران توصیه می‌کنم که از بین شکاف‌های توصیه‌شده در این مقاله، به دنبال شکاف شواهد و یا شکاف نظری باشند. معمولاً مجلات معتبر علمی، سایر موارد به‌ویژه شکاف روش‌شناختی، تجربی یا جمعیتی را چندان قبول نمی‌کنند.